

ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тетяна Недашківська
(Житомир, Україна)

У статті представлено комплексний аналіз структури лексичного, термінологічного й асоціативного значень професійних понять державного управління за допомогою системи методів, зокрема вільного асоціативного експерименту.

Ключові слова: семантичне поле, асоціативне поле, семантична сфера, стимул, реакція.

В статье представлен комплексный анализ структуры лексического, терминологического и ассоциативного значений профессиональных понятий государственного управления с помощью системы методов, в частности свободного ассоциативного эксперимента.

Ключевые слова: семантическое поле, ассоциативное поле, семантическая сфера, стимул, реакция.

The article represents the complex analysis of the structures of lexical, terminological and associative meaning of professional concepts of state managing through using methods system, including free associative experiment.

Key words: semantic field, associative field, semantic sphere, stimulus, reaction.

Постановка проблеми. Семасіологічні дослідження зазвичай вважають теоретичними, оскільки вони пов'язані переважно з концептуальними міркуваннями, побудовою абстрактних конструкцій значення, які не завжди можливо прямо застосувати на практиці, особливо за межами мови. Проте без них неможливо обійтися у створенні сучасних комунікаційних технік та технологій, які поширюються фактично на всі галузі та сторони життя. Психолінгвістичні дослідження у такому спрямуванні максимально ефективні, оскільки уможливають виявлення зв'язку між мовою як соціальним та мовленням як індивідуальним явищами, дозволяють комплексно підходити до вивчення цих залежностей, використовуючи синтетичне об'єднання обох сторін – мови та мовлення – через застосування системи традиційних методів аналізу лексикографічних дефініцій і компонентного аналізу та психолінгвістичних методів, зокрема асоціативного експерименту й асоціативного аналізу. Такий синтез дає змогу реконструювати фрагменти мовної та концептуальної картин світу, що протягом останнього десятиліття активно досліджуються не лише лінгвістами, а й представниками інших наукових галузей та напрямів.

Актуальність дослідження. Дослідження семантики на основі асоціацій між реалією, поняттям про неї та лексичним значенням слова унаочнює спільні фрагменти, що віддзеркалюють складний процес усвідомлення індивідом світу за допомогою мовних засобів, зокрема семантичних, а також взаємодії між загальним (мовою) та індивідуальним (мовленням). Формування семантичних

і асоціативних полів відбувається у процесі взаємної обумовленості, тому зіставлення їх продуктивне для реконструкції відповідних фрагментів мовної та концептуальної картин світу, що є актуальним не лише з теоретичного, а й прикладного поглядів. Зокрема, таке дослідження дозволяє припустити, що в структурі картини світу людини окреме місце посідає фрагмент, який пропонуємо розглядати як професійний домен картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державна служба як професійна діяльність пов'язується з поняттями “виконання”, “служіння”, “прогнозування”, “планування”, “забезпечення”, “розробка”, “здійснення”, “організація”, “контроль”, “координація” тощо [2]. Відповідна лексика вживається дослідниками, які так чи інакше пояснюють зміст професійної діяльності (О.Ю.Оболєнський, В.Я.Малиновський, А.А.Деркач, Г.В.Атаманчук, Н.Р.Нижник, С.Д.Дубенко, В.Д.Бакуменко, С.М.Серьогін та ін.). Цілком логічно, що такі поняття стають смислотворюючими для розуміння професійних компетенцій та компетентності фахівців.

У структурі компетентності державного службовця виділяють ключові, базові та спеціальні компетенції. Серед спеціальних важливе місце займають компетенції планування, регулювання, координації [3, с. 41-49]. Компетенція планування передбачає визначення цілей перетворення, збереження або зміцнення управлінської ситуації, визначення пріоритетів, ступеня значущості цілей, прийняття управлінського рішення, завершення аналізу проблемної управлінської ситуації з прийняттям рішення про переведення об'єкта управління з одного стану в інший тощо. Компетенція регулювання має на меті підтримку управлінцем процесів діяльності інших людей з реалізації управлінського рішення в рамках, завданих програмою, планом, регламентом, принципами, режимом, кодексами, інструкціями, традиціями. Професійними завданнями координуючої компетенції є координація дій учасників виконавської діяльності по вертикалі та по горизонталі управлінської ієрархії, розподіл функцій та ролей, організація співробітництва та партнерства та ін. Для застосування таких компетенцій необхідна взаємодія між суб'єктами діяльності, без чого гармонійна робота груп людей неможлива. З цієї причини важливою характеристикою стає взаємодія, яка може розглядатися як компетенція з професійними завданнями, що вимагають ефективної роботи у групі, створення умов для виконання кожним з суб'єктів певного обсягу роботи, доцільного розподілу навантаження, дотримання ієрархічних зв'язків між виконавцями, відповідальності за свої дії. Специфіка відображення компетенцій у професійній свідомості державних службовців лишається поза увагою дослідників.

Мета статті – дослідити особливості усвідомлення державними службовцями понять *планування, регулювання, координація, взаємодія*, їх місце у професійній концептосистемі; на основі реакцій, отриманих у ході вільного асоціативного експерименту, проаналізувати асоціативні значення та їх відповідність термінологічному розумінню, яке є важливою засадою для визначення та формування професійних компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Важливість понять *планування, регулювання, координація, взаємодія* для професійної сфери державного управління підтверджується тим, що вони включаються до термінологічних словників та довідників. Зіставний аналіз термінологічних та загальноживаних значень аналізованих понять дозволяє виділити ключові фрагменти, на яких базується вживання відповідних слів у професійній сфері.

Планування як один з видів професійної діяльності відіграє серйозну роль у роботі державних службовців і в державному управлінні в цілому. Термінологічна дефініція [4, с. 137] спирається на ключові поняття ‘вид управлінської діяльності’, ‘визначення перспективного стану’, ‘сприяти формуванню орієнтирів’, хоча складеність кожного з них відповідно ускладнює розуміння та усвідомлення загального значення терміна. Процес *планування* нерозривно зв’язаний з *планом* як продуктом цієї діяльності. Термін *план* [5, с. 258] базується на ключових поняттях ‘результат передбачення’, ‘пізнання об’єктивних зв’язків і взаємозалежностей’, ‘форма (модель) майбутнього’, які в силу комплексності розминають його зміст, який може стосуватися не лише державного управління, а й будь-яких інших галузей діяльності.

Лексичне значення слова *планування* як віддієслівного іменника традиційно витлумачується [6] за допомогою чітко сформованих ключових понять ‘складати план’, ‘розмічувати відповідно до плану’, ‘визначати за планом’, які практично не перетинаються з ключовими поняттями у термінологічних значеннях.

Значущість поняття *регулювання* для державного управління підтверджується тим, що воно фіксується термінологічним довідником не лише як синонім до слова “координація” [5, с. 174], а й у термінологічних сполученнях “бюджетне регулювання”, “оперативне регулювання” [5, с. 376] як основоположний елемент складного поняття з ключовими елементами ‘метод’, ‘функція’, ‘керований процес’.

Лексичне значення іменника “регулювання” визначається значенням відповідного дієслова “регулювати” [6]. Ключові поняття лексичного значення не збігаються з термінологічними – ‘впорядковувати’, ‘домагатися нормальної роботи’, ‘керування’, ‘сукупність процесів’.

Поняття *координація* логічно пов’язане з іншими поняттями, адже для результативної роботи необхідна не лише плідна взаємодія, а й координація фахових зусиль. Не випадково термін тлумачиться спеціальними словниками, правда, демонструючи суттєві відмінності: з ключовими поняттями ‘прояв впливу’, ‘узгодженість дій’ [5, с. 174] не збігаються елементи ‘метод управління’, ‘встановлення зв’язків’, ‘посєднання дій’, ‘досягнення результату’ [4, с. 94], спільність проявляється в єдиному перетині – ‘дій’.

Лексичне значення має свої особливості, воно ґрунтується на ключових поняттях ‘погодження’, ‘відповідність’, ‘взаємозв’язок’, ‘узгодженість’ [6]. Очевидно, різниця між змістом термінологічних та лексичного значень пояснюється широким об’ємом останнього, яке має вживатися у значно більшій кількості контекстів та ситуацій порівняно з вузько орієнтованим термінологічним.

Поняття *взаємодія* термінологічно визначається на основі ключових понять ‘спільна робота’, ‘співробітництво’ [5, с. 29]. Лексичне значення слова суттєво відрізняється, оскільки більш широке й враховує участь як істот, так і неістот у процесі роботи, тому ключові поняття інші – ‘зв’язок у дії’, ‘погоджена дія’ [6].

Від того, як державні службовці розуміють поняття, пов’язані з усвідомленням видів діяльності, певною мірою залежить розуміння ними своїх компетенцій, формування компетентності і практичний результат роботи. Тому поняття *планування*, *регулювання*, *координація*, *взаємодія* набувають особливого змісту та значення, стають засобами концептуалізації, яка відбувається посередництвом мови. Від того, як вони осмислюються носіями мови, залежить

не тільки розуміння реалій, а й характер дій та процесів, до яких включаються люди, їх поведінка. Вони можуть розглядатися як концепти – елементи інформаційної структури свідомості, різносубстратної, певним чином організованої одиниці пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [7, с. 256]. Зароджуючись у пізнавальній діяльності, концепти відображають і узагальнюють досвід людини й сприйняту її свідомістю дійсність. Засобом доступу до концептуального знання є слово, яке у знаковій формі представляє концептуальну систему; концепти є складниками системи, що відтворює уявлення про світ, дійсність та рефлексивний досвід людини. Професійна сфера як домен концептосистеми являє собою один з найважливіших з погляду структури професійності, але поки не досліджений компонент. Доцільним методом такого дослідження є вільний асоціативний експеримент [8], який дає змогу виявити асоціативне значення концептуальних понять і встановити розбіжності між загальним і спеціальним розуміннями та реальним уявленням.

Концепти *планування, регулювання, координація, взаємодія* були включені до стимульного списку для проведення вільного асоціативного експерименту з метою вивчення професійної свідомості державних службовців.

В експерименті взяли участь 350 респондентів – державних службовців різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі НАДУ та регіональних інститутів) і працівників органів місцевого самоврядування.

На стимул *планування* отримано 91 різну словесну реакцію, 4% респондентів не змогли відреагувати вербально. Асоціативне поле включає добре структурований денотативний та конотаційний фрагменти. Останній містить в основному реакції з негативною оцінкою концепта *планування*, яке асоціюється з 'тягучкою' (2 – цифра позначає кількість однакових реакцій), 'бюрократами' (2), для деяких опитаних воно 'відсутнє' (3), 'безглузде' (2), 'неможливе' (1). Лише один асоціат з позитивною оцінкою: 'корисно'.

Денотативний фрагмент доволі чітко розділений на значеннєві сфери. Семантична сфера "об'єкт" включає асоціати із зазначенням можливих предметів, які включені у процес з найчастотнішими для цього концепта ядерними реакціями: 'роботи' (33), 'бюджет' (21). Периферійні реакції теж, як правило, стосуються професійного сприйняття: 'робочого часу' (8), 'забудова територій' (3), 'робочого дня' (5), 'майбутнє' (4), 'кар'єра', 'сім'ї', 'життя' (по 1) і т. ін.

Різні варіанти лексичного й почасти термінологічного значень асоціювалися у інформантів з подібними до стимула словами – 'передбачення' (6), 'розрахунок' (6), 'расчет' (2), 'прогнозування' (4), 'графік' (8), 'організація роботи' (4), 'розпорядок' (2), 'схема' (2), 'проект' (2). Наряду з лексичними синонімами ('графік', 'схема', 'проект') наявні реакції, які у загальному розумінні не є такими, але набувають спільності у асоціюванні.

Сфера "дія та діяльність" не переважана реакціями, в ній не сформоване ядро, але об'єднання на основі процесуальності очевидне: 'діяльність' (8), 'розробка' (7), 'план' (6), 'плани' (3), 'економіка', 'визначення', 'виконання', 'звіт' (по 1) тощо. Простежується професійне сприйняття, так би мовити,

управлінський ухил, але подібні реакції абсолютно ймовірні не лише для державних службовців, а такою ж мірою для представників інших управлінських галузей.

Суто периферійною, з одиничними реакціями, проте сформованою з погляду змісту виявилася семантична сфера, яку можна умовно назвати “атрибути”, оскільки без названих “прикмет” концепт неповнозначний: ‘колектив’, ‘місяць’, ‘записи’, ‘фінансування’, ‘время’, ‘аналіз’, ‘критерії’ ‘щоденник’ (по 1) та ін.

Сфера якісних характеристик поняття доволі широка, з асоціатами, що називають свого роду вимоги до здійснення процесу: ‘системність’ (9), ‘перспектива’ (4), ‘послідовність’, ‘послідовне мислення’, ‘порядковість’, ‘сосредоточенность’, ‘упорядоченность’, ‘цілеспрямоване’, ‘поточне’ (по 1) і т. ін.

Асоціативне значення поняття *планування* складається лише з трьох однослівних реакцій ‘роботи’, ‘бюджет’, ‘діяльність’, які ніби фрагментарно представляють професійну свідомість, але безвідносно до державної служби, державного управління, та й управління в цілому. В асоціативному значенні не виявилось спільності ні з термінологічним, ані з лексичним значеннями. Асоціативне сприйняття концепту *планування*, на відміну від більшості інших випадків, суттєво не впливає на зміст поняття, не змінює його об’єму та меж.

Стимул *регулювання* викликав 89 різних вербальних реакцій опитаних державних службовців. Нульову реакцію отримано від близько 10% респондентів.

Асоціативне поле аналізованого поняття, на відміну, від інших, недостатньо структуроване, 32% низькочастотних асоціатів не входять до певних семантичних сфер: ‘реакція’ (6), ‘розподіл’ (5), ‘державна’ (4), ‘процес’ (4), ‘напрямок’ (4), ‘влаштування’ (1) тощо. Не представлений конотаційний фрагмент.

Денотативний фрагмент включає синонімічні назви поняття, які виникають асоціативно, – ‘взаємодія’, ‘узгодження’, ‘взаємоузгодження’, ‘упорядкування’, ‘зміни’ (по 1) або фіксовані термінологічними словниками – ‘координація’ (10), що дозволяє розцінювати наведену асоціативність як вияв професійного сприйняття.

У сфері “дія та діяльність” найчастотніші реакції. Державні службовці вважають, що *регулювання* – це насамперед ‘діяльність’ (19), ‘керування’ (17), ‘управління’ (15), ‘керувати’ (6), ‘контроль’ – (9). Показово, що межують з ядреними реакції ‘вплив’ (13) і навіть ‘тиск’ (9) – саме з такими діями респонденти нерозривно пов’язують регулювання. Периферійні реакції різноманітно характеризують діяльність з регулювання, але обмежують її професійним управлінським розумінням: ‘політика’ (5), ‘закон’ (4), ‘інструкція’ (4), ‘план’ (2), ‘планування’ (2), ‘вирішення’ (2), ‘керівництво’, ‘праця’ (по 1) тощо.

Семантична сфера “об’єкт” об’єднує найменування можливих сторін, що потребують регулювання також з професійного погляду: ‘економіки’ (5), ‘суспільних відносин’ (4), ‘ділових відносин’ (2), ‘відносин’ (2), ‘процесів’ (1). Три одиничних реакції-прикметника своїми семантико-граматичними засобами визначають галузі регулювання – ‘законодавче’, ‘ринкове’, ‘правове’ (по 1).

Три асоціати – ‘правила руху’ (4), ‘світлофор’ (4), ‘гайшник’ (1) – семантично пов’язані зі сферою регулювання дорожнього руху.

Асоціативне значення концепту *регулювання* з ядреними компонентами

‘діяльність’, ‘керування’, ‘управління’ межує з термінологічним (ключові поняття ‘метод’, ‘функція’, ‘керований процес’), хоча залишається широким, практично не обмеженим більш вузькими, ніж управління в цілому, професійними рамками, а лексичне значення (‘впорядковувати’, ‘домогатися нормальної роботи’, ‘сукупність процесів’) впливає на асоціативне за рахунок спільності компоненту ‘керування’.

Стимул *координація* представлений 71 вербальною реакцією та понад 12% нульових. Структура асоціативного поля майже не містить точок перетину з термінологічним та лексичним значеннями слова.

Конотаційний фрагмент відсутній, денотативний включає відносно чітко сформовані сфери.. У сфері “синоніми стимула” прагне до розряду ядерних реакція ‘регулювання’ (14), на периферії – ‘спрямування’ (10), ‘урегулювання’, ‘уточнення’, ‘узгодження’ (по 1), що відповідає одному з термінологічних визначень, оскільки воно пропонує синонім, який проте не є ключовим елементом тлумачення.

Найчіткіше збудоване ядро у семантичній сфері “об’єкт”, яка називає елементи координації: ‘руху’ (32), ‘напрямків’ (26), ‘дій’ (15), ‘роботи’ (8), ‘діяльності’ (4), ‘рішень’, ‘цілей’, ‘відносин’, ‘у просторі’ (по 1) тощо. У ключових поняттях семантики слова об’єкт присутній як елемент, що обмежує зміст, а в асоціативному значенні він є основним, визначальним.

Семантична сфера якісних характеристик стимула суто периферійна, хоч і достатньо організована. За реакціями респондентів, координація потребує таких параметрів: ‘зосередження’ (2), ‘разом’, ‘зв’язок’, ‘допомога’, ‘спільно’ (по 1) та ін.

Близько 38% реакцій не можуть бути незаперечно обґрунтовано віднесені до певної семантичної сфери: ‘керування’ (6), ‘керівництво’ (6), ‘організація’ (6), ‘об’єднання’, ‘сфера впливу’, ‘курс’, ‘правильне двіженіє’, ‘сработать’ (по 1) тощо.

Асоціативне значення концепту *координація* дуже специфічне, настільки відміне від термінологічного та лексичного значень слова, що ядерні реакції ‘руху’, ‘напрямків’, ‘дій’, ‘регулювання’ фактично не мають майже нічого спільного з ключовими поняттями ‘прояв впливу’, ‘узгодженість дій’, ‘метод управління’, ‘встановлення зв’язків’, ‘поєднання дій’, ‘досягнення результату’, ‘погодження’, ‘відповідність’, ‘взаємозв’язок’. Зміст поняття недостатньо усвідомлюється державними службовцями, професійне сприйняття не виражене.

Професійна діяльність державних службовців потребує колективної праці, прийняття рішень, спільних зусиль для досягнення результату, тобто взаємодії.

Стимул *взаємодія* викликав 88 різних словесних та 13% нульових реакцій. У денотативному фрагменті асоціативного поля стимула найбільш рельєфно структурована семантична сфера “дія та діяльність”. Ядро складають асоціати ‘співпраця’ (26) та ‘допомога’ (26), периферію – ‘робота’ (9), ‘спілкування’ (9), ‘співробітництво’ (6), ‘спільна дія’ (6), ‘колективна робота’ (1) тощо.

Для здійснення взаємодії, на думку інформантів, потрібні певні обставини, тому до асоціативного поля увійшла семантична сфера “атрибути”, утворена реакціями з частотністю, наближеною до ядерних: ‘колектив’ (14), ‘команда’ (12), ‘дружба’ (9).

У таких умовах стимул потребує якісних характеристик, що сприяють ефективному виконанню дії: ‘контакти’ (14), ‘разом’ (8), ‘стосунки’ (6), ‘зв’язок’ (6),

‘відносини’ (4), ‘згуртованість’, ‘порозуміння’, ‘злагодженість’, ‘координація зусиль’, ‘скооперованість’, ‘мобільність’ (по 1) тощо. У цій семантичній сфері частотність реакцій зумовлює позицію деяких з них на межі між ядром і периферією.

Важливою для формування асоціативного поля є семантична сфера “об’єкт”, реакції якої відіграють таку ж роль, як елемент ‘ким-, чим-небудь’ у лексичному значенні, з тією різницею, що асоціати звужують об’єм значення, конкретизуючи об’єкти взаємодії: ‘між органами влади’ (12), ‘серед підрозділів’, ‘у владі’, ‘з колегами’, ‘будь-яких речей’, ‘людина’, ‘з друзями’ (по 1). Професійне усвідомлення поняття проявляється у тому, що переважають стимули, які прямо називають об’єкти, пов’язані з державним управлінням.

Конотаційний фрагмент невиразний, нечисленний, з контрастними оцінками периферійних реакцій: ‘погана’, ‘плечо друга’, ‘тепло’, ‘з ким?’ (по 1).

Асоціативне значення концепту *взаємодія* формується у сприйнятті державних службовців під професійним впливом, оскільки ядерними виявилися реакції ‘співпраця’ та ‘допомога’, близькі за змістом ключовим компонентам термінологічного значення ‘спільна робота’ та ‘співробітництво’. Зв’язок з лексичним значенням слова виявився у наявності ядерних реакцій ‘колектив’ та ‘контакти’, які перекликаються з ключовими поняттями ‘зв’язок у дії’ та ‘погоджена дія’, актуалізуючи уявлення про суб’єкт-об’єктні зв’язки у колективній діяльності та можливості узгодження поведінки за допомогою контактів.

Висновки. Діяльність державних службовців пов’язана з функціями планування, регулювання, координації та взаємодії, що зумовлює потрапляння відповідних понять до професійного домену картини світу (концептуальної та мовної), а також потребу формування відповідних компетенцій. Асоціативні значення понять *планування, регулювання, координація* мають структуру, яка недостатньо чітко відображає професійний зміст концептів. Формування та застосування професійних компетенцій, які пов’язані з плануванням, регулюванням, координацією, взаємодією як видами управлінської діяльності може стати більш ефективним завдяки корекції розуміння термінів.

Перспективи подальших розвідок пов’язані із застосуванням комплексу методів для дослідження лексичної й асоціативної семантики професійних понять та структури професійного домену картини світу державних службовців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмеология: Ученик. Узд. 2-е, перераб. / Под общ. ред. А.А.Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – 424 с.
2. Закон України “Про державну службу” // <http://www.kmu.gov.ua/>
3. Акмеологическая оценка профессиональной компетентности государственных служащих / Под общ. ред. А.А.Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.
4. Малиновський В.Я. Словник термінів та понять з державного управління. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку держави, 2005. – 240 с.
5. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О.Ю.Оболенський. – К.: КНЕУ, 2005. – 480 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Дозвілля, 2006. – 716 с.
8. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.